

A „GLOBALIZÁLT FALU” VISZONT OLYAN KIS, VIDÉKI HELY, AMELY FEKVÉSE ÉS MÉRETE ELLENÉRE BENNE VAN A GLOBÁLIS VÉRKERINGÉSBEN¹

Interjú Palánkai Tiborral

Palánkai Tibor, akadémikus, a Világ gazdasági Intézet professor emeritusa, március 1-jén ünnepelte 80. születésnapját. Ebből az alkalomból készítettünk vele interjút.

Benczes István – Kollai István: Mit adott neked szülőfölded, Jakabszállás? Milyen közeg volt az, ahonnan elindultál?

Palánkai Tibor: Jakabszállás máig sokat jelent számomra, életre szóló útravalót kaptam tőle. Fantasztikus közösség, ahol mindenfajta emberek élnek, ahol sokszínűség egyfajta toleranciával, összetartással és konok kitartással kapcsolódik egybe. A falu történetéből erre számos példát lehetne hozni, de hadd mondjak el egyet, éppenséggel kritikus történelmi időkből.

Az apámat 1943-ban vitték el katonának. Majd 10 hónapot töltött a Pripjaty mocsarakban, Csernobil közelében. Amikor megindult az orosz offenzíva, a katlanból senki nem jött ki élve. A szerencsés véletlennek köszönhetően csak néhányan menekültek meg, köztük apám is. Az alatt az idő alatt, amíg az apám el volt, 1943-tól 1944 májusáig, egy H. Lenke nevű zsidó tanítónő helyettesítette. Tekintettel az akkori törvényekre és politikai helyzetre, ez nem volt igazán szokványos történet. Különösen nem egy katolikus egyházi iskolában. A dolog a papon múlt, s természetesen a feletteseinek is rá kellett bólintani. Egy olyan időben, amikor a zsidók bűjtatása is kockázatos cselekedetnek számított, Jakabszálláson alkalmaztak közülük egyet. Méghozzá pedagógusként, még ha ez egy eldugott, tanyasi iskolában is történt. Sajnos a történetnek nincsen happy endje. Májusban, miután bejöttek a németek, vége lett a tanításnak. Lenke pedig boldogan hazament a szüleihez, ahonnan aztán deportálták. Ha ott marad velünk, akkor azt gondolom, életben maradt volna.

Ami fontos, ezért a faluban senki nem jelentett fel senkit. A csendőr is kussolt, mert ha a pap és a tanító úr azt mondja, akkor az úgy van. Van persze ebben némi negatív töltet is. Ez olyan közösség, ami – mondjuk úgy – könnyen elfogad maga fölé felsőbbsegeket. Akkoriban egy falusi tanító vagy egy pap abszolút autoritás volt.

Jakabszálláson nem voltak nyilasok, lényegében nem volt nyilas rendszer sem. Az oroszok október 29-én jöttek be, azaz október 15-höz képest (a nyilas hatalomátvétel – a

szerk.) két héten belül a falu már orosz megszállás alatt állt. Ez az országrész kimaradt azokból a szörnyűségekből, ami azután Budapesten meg egyebütt ezt követően még bőven megtörténtek.

Nekem még annyi maradt, hogy szeptember elején 6 évesként elkezdtem az első osztályt. Néhány hétre nagyapám tanítványa lettem. Aztán hosszabb szünet következett, de édesapám gondoskodott róla, hogy ne veszítsek évet. Egy pedagógus gyereknek talán lehet ennyi előnye. Tanított a zavaros időkben is, s sikerrel tudtam a vizsgákat letenni.

A falu története később is különleges maradt. A szocializmust is furcsán élte meg: a szocializmusban vált tőkés faluvá.

BI – KI: Édesapád kisgazda volt egyébként?

PT: Nem, ő parasztpárti volt, tipikus néptanító. A falu nagy része egy földesúré volt; 1945-ben elsőők között osztották szét a földjét. Apám nagy lelkesen maga is részt vett benne, de mivel az érintett tisztességes úri ember volt, mindez minden konfliktus nélkül történt. A történelmi tettet hétköznapi természetességgel és nyugalomban hajtották végre, s ebben apám is szerepet játszott. A faluban kis paraszti gazdaságok jöttek létre.

Apám számára, kisparaszti származására való tekintettel is, ez az 1945-ös földosztás és az új demokratikus rendszer tényleg fölszabadulás volt. Bár mindig a „fölszabadulás” kifejezést használta, ami egyértelműen kifejezte az orosz megszállással kapcsolatos véleményét. Akkor a kimenetele még nem volt ismert, tudjuk, később mi lett belőle.

Aztán jött pár év, amikor tsz-esítettek. A rossz minőségű homokos földeken, tőkehiány mellett; ennek katasztrofális következményei lettek. A szegénység folytatódott, talán mondhatjuk, a falu ténylegesen „szétment”. A fordulatot 1956 hozta. A falubeliek a földjeiket visszaszerezték, s lassan a piacra termelés is fellendült. S amikor a '60-as években újra tsz-esíttek, akkor már szakszövetkezeteket hoztak létre. Ez azt jelentette, hogy sok szempontból gyakorlatilag nyugati mintájú szövetkezeti rendszert alakítottak ki. Azzal, hogy kedvező feltételek mellett jutottak beruházási hitelekhez, és a szövetkezet segítette a termékek biztonságos piacra vitelében. A korábbi önellátó szemléletet feladták, és a falu talajviszonyainak megfelelően elkezdtek őszibarackot, szamócát, málnát, barackot termelni.

Ennek az eredménye az lett, hogy a '70-es évek végén nekem már volt olyan osztálytársam, akinek két autója volt. Egy autó, ami hordta a terményt, meg húzta a trágyás utánfutót, és volt egy másik autó, amivel vasárnap mentek a templomba.

Jakabszállás a '70-es, '80-as években a csúcson volt. Gazdag faluvá vált. Fantasztikus fejlődés következett be, a falu polgárosodott.

BI – KI: Polgárosodott is, vagy csak úgy gazdagodott?

PT: Polgárosodott, hogyne, ez nagyon lényeges dolog volt, hogy a parasztemberek polgárosodni kezdtek. Nekem természetes volt, hogy a gyerekeimet igyekszem egyetemre küldeni. A többiek is ugyanezt tették.

BI – KI: '56-ban még nem Budapesten voltál, ugye? Akkor még középiskolás voltál, igaz?

PT: '56-ban érettségiztem.

BI – KI: Mennyire érintette a forradalom a közösségedet? Volt ennek ott bármilyen lenyomata?

PT: A történet jellemző, talán kicsit vicces is. A dolog azzal kezdődött, hogy rögtön az elején elmenekült az oda telepített párttitkár, Jakabszálláson is megalakult a Nemzeti Bizottság, és a tanácselnököt elküldték. Körülbelül ennyi történt. Egy puskalövés is eldőrdült, mert a mezőőr részeg volt, vitatkozott valakivel, hadonászni kezdett a puskájával és az elsült.

A nagy dolgok az országban történtek, s onnan távolról úgy tűnt, hogy a zűrök ellenére a kibontakozás felé haladnak. Az apám ugyan ott volt a Nemzeti Bizottság megalakulásakor, de miután a dolgok mentek a maguk útján, hazament és folytatta a tanítást. A tanmenetet teljesíteni kell, s a gyerekeket nem szabad megrövidíteni. A felső-jakabi tanyasi iskolában az 1956-os forradalom úgy múlt el, hogy egyetlen tanítási óra sem maradt el.

Ennek később meghatározó jelentősége volt az életem szempontjából. Mint kiderült, édesapám káderlapjára az került rá, hogy „nem vett részt az ellenforradalmi eseményekben, végigtanította” ezeket a napokat. Amikor megkaptam a Ford-ösztöndíjat 1966-ban, valaki mellékesen meg is jegyezte, hogy a „maga apukája jól viselkedett 1956-ban”. Ezen mi jót derültünk édesapámmal, esze ágában sem volt jól viselkedni.

BI – KI: Te ekkoriban, 1956-ban kerülsz fel Budapestre, eljössz abból a közösségből, ami gyakorlatilag meghatározta a mindennapjaidat. Nem volt nagyon sötét és rideg, elidegenítő a budapesti közeg?

PT: A történet hosszabb. Miután '56-ban leérettségiztem, elmentem villanyszereplő-ipari tanulónak – elektrotechnikusnak – Kecskemétre. Kecskeméten a Kinizsi Konzervgyárban egy villanyszerelő műhelybe kerültem inasnak, gyakornoknak és ipari tanuló iskolába kezdtem járni.

BI – KI: A te döntésed volt?

PT: Igen, az én döntésem volt. Valójában orvosi egyetemre jelentkeztem, csak éppen nem vettek fel, hiába volt kitűnő érettségi bizonyítványom. Lehet, hogy a származás szerinti megkülönböztetés miatt, egy falusi néptanítót is „értelmiséginek” bélyegeztek. Tényleg az volt. A többi már nem számított. A parasztszármazású osztálytársam simán jutott be négyes érettségivel az orvosi egyetemre.

Miután kiderült, hogy néhány évet az orvosi egyetemig esetleg ki kell hagynom (apukám egyik kollégájának a fiát harmadszorra vették fel az orvosira, már saját jogán, mint munkás származásút), mentem el Kecskemétre dolgozni, úgy, hogy közben valami használható szakmát is szerezzek.

'56-ot voltaképpen Kecskeméten egy gyárban éltem át, akkori narratíva szerint mondhatnám, a munkásosztály környezetében. Mindez egy munkás közösségben tényleg fantasztikus tapasztalat volt. A főnököm egy '19-es kommunista volt. Olyan '19-es kommunista, aki azt mondta, hogy gyerekek, a számlámra egy láda pezsgőt fogunk bontani akkor, amikor kimegy az utolsó orosz Magyarországról. Senkinek nem jutott eszébe '56-ban, hogy bántsa őt, becsületes ember volt és a keze tiszta. Rendesen utálta Rákosit meg a szovjeteket.

1956-ot tehát egy ilyen környezetben éltem meg. 18 éves fiatalemberként, aki már felnőttként érti meg, mi történik körülötte, de még tele van gyerekes lelkesedéssel és naivitással. Kicsit visszahúzódo gyerek voltam, ezért az eseményeknek inkább résztvevője, mint szervezője voltam. Nem hagytam ki egyetlen nagygyűlést vagy tüntetést sem, s természetesen lelkesen sztrájkoltam a többiekkel.

Talán az jelentett egyetlen kivételt, hogy azokban a már zavaros hetekben valahogy megválasztottak a szakmunkás iskola DISZ-titkárának. Aztán a forradalom első napjaiban megjött a „12 pont” a Szegedi Egyetemről. Elkezdtek körözni a kecskeméti iskolákban, majd egy találkozóan azt, mint a forradalom követeléseit, elfogadtuk. Úgy döntötünk, hogy a programot bevisszük és átadjuk a városi pártbizottságnak.

A pártbizottság Kecskemét főterén volt. Az ablaka alatt volt a szovjet emlékmű, amit éppen akkor döntöttek le egy traktor segítségével. Talán ennek a kis háttér-játéknak nagy szerepe volt abban, hogy a pártbizottsági emberek nagyon udvariasan és segítőkészen fogadtak bennünket. Kaptunk pogácsát és bambit, s közölték, hogy a 12 ponttal teljes mértékben egyetértenek. Amikor mondtuk, hogy ezt ki is kell nyomtatni, átszóltak a Petőfi Nyomdába, hogy nyomtatassák ki, és azután ezeket, mint röplapokat szétszórhatjuk.

Az élményeket hosszú lenne sorolni. Lenn a téren megjelent egy magyar tank. Egy százados ült a tetején, s próbálta az embereket győzködni, hogy menjenek haza. De az emberek őt győzték meg: te is magyar gyerek vagy, csak nem fordulsz a sajátjaiddal szembe. Alig egy óra alatt a Magyar Néphadsereg századosa átalakult szabadságharcossá! Ez számomra döbbenetes élmény volt. Átvette a vezetést, s élen a tankkal mentünk a börtönhöz, hogy a rabokat kiszabadítsuk. Más kérdés, hogy nemcsak a politikaiak kerültek szabadlábra, hanem néhány kemény köztörvényes is fegyverekhez jutott. Ebből aztán később kisebb csetepaté (fosztogatás) is származott. Mi történt a századossal később, nem tudom. Volt rá esély, hogy rosszul végezte.

Főként később heves viták tárgya lett, mi volt 1956, forradalom vagy ellenforradalom? Mint a társadalom- és politikatudományok ismerői tudjuk, hogy egyik sem. A forradalom ugyanis alapvető, minőségi változásokat feltételez a társadalmi viszonyokban, a formáció valamennyi elemében. Ilyenről nem volt szó, nem volt szó a programokban és a politikai követelések között sem. Tulajdonképpen nem körvonalazódott, milyen társadalmat, milyen demokráciát akarunk. A sztálinista diktatúrát és a szovjeturalmat utasítottuk el egyértelműen, de nem derült ki, hogy kapitalizmust akartunk volna. Olyan kardinális kérdés, mint a privatizáció, 1956-ban még csak említésre sem került. Amikor előjöttek a régi pártok, akkor természetesen a Petőfi körüli vitákhoz (megreformált szocializmus) képest számos új téma került napirendre, de a magánosítás és a kapitalizmus visszaállítása, legalábbis egyelőre, nem merült föl. A narratíva viszont a mai napig megmaradt. Minden évben a „forradalom” évfordulóját ünnepeljük.

A gyárban rengeteg szociális követelés került elő, de közöttük rendszert érintő kérések nem voltak. Föl sem merült, hogy Platternek, a volt tulajdonosnak vissza kellene adni a gyárat. Leginkább olyanok hangzottak el, hogy nincs szappan és meleg víz, amikor vége van a műszaknak, vagy jobb felszerelés kellene az orvosi rendelőbe.

Ebben az időben egyik villanyszerelő társammal albérletben laktam Kecskeméten. A gyári étterem ezekben a napokban nem működött és a boltok is zárva voltak. Éhesek voltunk, úgyhogy – talán október 26-27 körül lehetett – kimentünk, hogy próbáljunk

valami ennivalót szerezni magunknak. Nem volt rádiónk, és újsághoz sem jutottunk. Az eseményekről nem tudtunk semmit. Nem tudtunk arról sem, hogy éppen kijárási tilalom van.

Mentünk az utcán és egyszer csak megjelent egy katonai teherautó. Ellőttek a fejünk felett néhányat, bevettek valamilyen parancsnokságra és a falhoz állítottak. Ott álltunk legalább fél órát föltartott kézzel a falnál. Hogy a kihallgató százados ki volt, nem tudom. Mindenesetre pufajka volt rajta, de ez nem jelentett semmit. A hűvös őszi napokon mindenkin pufajka volt, katonai helyőrségeiken, a nemzetőrökön, majd később a karhatalmisták is pufajkát viseltek. Hogy ezek a pufajkások éppen hol tartottak, nem lehetett tudni.

Mint kiderült, fegyvert kerestek. Fegyver nálunk nem volt, ezért a dolog gyorsan megoldódott. Viszont a zsebünk tele volt a röplapokkal, viszonylag hatalmas mennyiségben. Kérdezte, hogy hát ezek, hogy kerülnek ide? Mondtam, hogy érdekel, gyűjtöm. Kicsit ironikusan oktatott ki, hogy tudom-e, hogy hogy egy szórólapból egy példányt szoktak eltenni. Elvette és azt mondta: húzzatok el srácok, nem akarok veletek még egyszer találkozni! Hát ezzel mi is így voltunk... Annyit tudtunk csak meg, hogy megsértettük a kijárási tilalmat. Tulajdonképpen ez volt a hatalommal az én '56-os közvetlen összeütközésem.

A forradalom utolsó napjaiban otthon voltam. Az az igazság, hogy itt a Közgázon is pénteken, november 2-án, a hallgatók hazamentek. Nem volt tanítás, nem volt menza és éhesek voltak a diákok. Amikor november 4-én bejöttek a szovjet csapatok, akkor a diákok otthonok nagyrészt üresek voltak. Így aztán Pesten, a november 4-i szovjet invázióknak gyakorlatilag nem voltak egyetemista áldozatai. Talán prózai, de nagyon valószínűnek tűnik, hogy több száz életet mentett meg az, hogy éhesek voltunk. Nem nehéz elképzelni, mi van, ha a kollégiumok tele vannak hallgatókkal, s közben még bizonyára fegyverek is vannak kéznél. A hétvégére én is hazamentem. Anyukám féltő szülői ösztönét sejteti, üzente, hogy kedvenc étellemet fogja főzni.

Később tudtam meg, a Veres Pálné utcai kollégiumban legalábbis a csoporttársaink közül egyedül M. Sanyi maradt itt. Árva gyerek volt, nem volt hova mennie.

BI – KI: Ismerjük egyébként?

PT: Ő már régen meghalt. M. Sándornak hívták, később csoporttársam volt és a kollégiumban egy szobában laktunk. Amikor a szovjet csapatok elfoglalták a várost, ő ezeket az órákat átaludta. Úgy tűnt, hogy minden rendben megy, s ezt a pesti éjszakában megünnepelte. Még az invázió előtt került ágyba, mire felébredt, már kész tény volt.

'58 tavaszán aztán valaki följelentette, hogy lőtt az oroszokra. Ez ekkor nagyon kemény dolog volt. Sanyit ugyan nem tartóztatták le, de volt egy vizsgálat. Az derült ki, hogy nem voltak fegyverek – pedig voltak, csak eltüntették őket. Nem találtak kilövést sem. Úgyhogy Sanyival kapcsolatban ejtették a vádat. De jelzi, hogy akár komolyan bajba is kerülhetett volna.

BI – KI: Ha így bevonódtál az '56-os eseményekbe, miként fogadtad a szovjetek bevonulásának hírét?

PT: Az első reakcióm borzasztó volt. Sokk-szerű, az életem egyik legrosszabb napja; szürkesség, reménytelenül szakadó esővel. Mondják a rádióban, hogy a magyar kormány

kérésére az oroszok „megsegítenek bennünket”, s elhangzik Kádár János és Münnich Ferenc szörnyű beszéde. Csak a hivatalos Kossuth Rádió hírei jutnak el hozzánk, vagyis nem tudunk semmit.

Mit lehet ilyenkor mondani és tenni? Például azt, hogy innen el kell menni. Kézem fekvő, hogy például oda, ahol lehetőségem nyílik, hogy egyetemre járjak. Megkérdeztem a barátomat, meg egy kislányt is, nem csatlakoznának-e hozzám? Azt mondták, ők nem jönnek. Így aztán eldől, hogy én sem megyek. Aztán mire esetleg újra fölmerült volna ez a kérdés, már lezárták a határokat.

BI – KI: Egyébként beszéltél erről az opcióról otthon a szüleiddel, ők tudtak erről?

PT: Persze, megbeszéltem velük. „A patkányok menekülnek először a süllyedő hajóról” – ez volt apám első tömör véleménye és megjegyzése. Ez erős az elmenekültekkel szemben, vagy akiket fölakasztottak volna, de kifejezett egy vélekedést és életfilozófiát, amit az apám is vallott. Ha tenni akarsz valamit a hazáért és a szeretteidért, a hajón ott kell lenni, s aztán rajtad múlik, hogy tetteidért a lelkiismeretteddel hogyan tudsz elszámolni.

BI – KI: A forradalom után visszamentél dolgozni?

PT: Persze, visszamentem dolgozni. De '56 történetének nagyon lényeges része csak ezután következett. A fegyveres felkelést november 4-e után gyakorlatilag rövid idő alatt leverték, de a politikait nem. Felvettük ugyan formálisan a munkát, de rögtön elkezdtünk sztrájkolni és folytatódta a tüntetések. Voltak napok, amikor úgy sztrájkoltunk, hogy be sem mentünk, vagy bementünk, de aztán kisebb nagyobb gyűléseken tiltakoztunk, s követeltük az oroszok kivonulását. Különösen irritáló volt, hogy a gyár közelében volt egy ellenőrző pont, ahol az orosz katonák mindenkit igazoltattak.

December elején drámai fordulat történt...

BI – KI: A sortüzekre gondolsz?

PT: Így van. Volt először október végén a mosonmagyaróvári, ami teljesen más volt, mint amik ezután következtek. A háttérükről viták folynak, de nagy valószínűséggel arról volt szó, hogy lejárt az a türelmi idő, amit Kádár János kapott, vagy szabott magának, hogy a kisgazdákkal és másokkal összehozzon egy olyan koalíciós kormányt, ami a szovjet beavatkozást szalonképpé tenné. Nagy Imre lemondásával és megnyerésével kapcsolatos erőfeszítései is kudarcot vallottak. Közben a tüntetések egyre nagyobb erővel folytatódtak. Mindez körülbelül december elejére nyilvánvalóvá vált, s született meg a brutális döntés, hogy a dolognak véget kell vetni, még annak árán is, hogy a tömegbe lőnek. Hogy a döntést Pesten vagy Moszkvában hozták-e meg, eredményét illetően, nincsen jelentősége.

Ha jól emlékszem, december első napjaiban egy nagy tüntetés volt Kecskemét központjában. Én orosz gimnáziumban érettségiztem és az irodalom mellett tanultam oroszul fizikát, matematikát, biológiát és történelmet, tehát beszéltem a nyelvet. Így tudtam beszélni orosz tisztekkel, akiket körülvevünk a város központjában. Vissza tudom igazolni azt, hogy ők azt sem tudták, hogy hol vannak, vagy mi történik körülöttük. Nekik azt mondták, hogy itt egy fasiszta beavatkozás történt, s ők nekünk segíteni jöttek. Nagyobb sikerrel nem jártunk, hogy meggyőzzük őket az ellenkezőjéről.

Világossá vált, hogy az orosz csapatok kivonása valóban megtörtént. Kivonultak a bent lévő csapatok, ám helyettük teljesen új csapatokat vezényeltek ide. Már az elején bebizonyosodott, hogy az itt lévő oroszokban nem lehet teljesen megbízni. Kecskemét például nagy katonai támaszpont volt. Az orosz tiszteket beszállásolták polgári lakásokhoz, vagy házakba, nem volt más választás, be kellett őket fogadni. Ennek senki nem örült, de némi szerencsével is járt. Ezeknél a családoknál volt borjúhús, narancs, banán, meg minden más olyasmi, amiről mi csak hallomásból tudtunk. Persze, nagy csenccselés ment.

A gimnáziumunk egy olyan épületben volt, aminek a másik szárnyában az itt állomásozó orosz tisztek gyerekeinek tízosztályos orosz iskolát hoztak létre. Az udvart nem választották szét, s ez a szünetekben jó alkalmat adott a nyelvgyakorlásra is. Személyes kapcsolatokra nem volt lehetőség, így aztán csak távszerelmek szövődhettek. Naponta fociztunk, röplabdáztunk és gyakran összeverekedtünk. A tanárok ebből kezdetben kényszeredetten politikai ügyet csináltak. Aztán hónapok után rájöttek, hogy el kell felejteni, nem kell vele foglalkozni. Talán nem szorul magyarázatra, hogy a régiék helyett új megszállókra volt szükség...

Visszatérve a sortüzekre: számomra utólag derült ki, hogy a következő napokban már minden bizonyral Kecskeméten is lőttek volna, mint ahogy ez Salgótarjánban vagy Miskolcon meg is történt. El is indultunk a gyárból a városba tüntetni, de amikor a tömeg eljutott a városközpont határáig, ott teherautók álltak, és akik odaértek, közülük többeket fölraktak az autókra. Mi a barátommal ezt körülbelül 100 méterről már megláttuk és gyorsan elhagytuk a helyszínt. Később voltak olyan hírek, hogy többek Oroszországban kötöttek ki, de ez nem igazolódott be. Számomra a forradalommal kapcsolatos tevékenységek ezzel befejeződtek. Sokan nem voltak ilyen szerencsések. A megtorlás újabb szakasza kezdődött, ami december közepétől január közepéig tartott. Ebben az időben tömegek kerültek börtönökbe vagy internáló táborokba. Néhány kiváló tanárunknak is ez lett sorsa, s szerencsések voltak azok, akiket csak valamelyik tanyasi iskolába száműztek tanítónak.

Ezután számomra is (az egyetememen is ez volt a helyzet) hosszabb karácsonyi szünet kezdődött. Valószínűleg nem minden megfontolás nélkül. A diákságot így tartották távol. A „normális” munkamenetbe januártól tértünk vissza. Számomra azután a folytatás kedvező fordulatot vett.

A gyárban dolgozott egy fiú, aki a Közgázra felvételizett, de őt sem vették fel. Egyik nap mesélte, hogy kapott egy levelet az egyetemtől, hogy jelentkezzen, mivel sokan diszsidáltak. Őt behívták, s állítólag lehet az elmentek helyére jelentkezni. Javasolta, hogy próbáljam meg én is és megadta az egyetem címét.

Ezután írtam a kis kezemmel egy levelet, hogy én mindig közgazdász szerettem volna lenni, és mellé tettem a kitűnő érettségimemet. Majd ezután el is felejtettem az egészet. A levelet valamikor decemberben írtam, majd a választ január végén kaptam. Ebben az volt, hogy február 13-án jelentkeztem a Dimitrov tér 8. I. emelet 31-es szobában, s iratkozzak be az Általános Közgazdasági Kar elméleti szakára. Így lettem közgazdász.

BI – KI: És milyen volt az első találkozásod Budapesttel, immár egyetemistaként?

PT: Először is fogalmam nem volt, hol van ez az épület, ahol be kell iratkozznom. Falusiként, kecskemétiént korábban talán összesen kétszer jártam Pesten. A nagynénémnél szálltam meg, akinek a férje a Nehézipari Minisztérium Nyomda igazgatója volt

és járt neki egy Pobjeda. Ez akkortájt nagy szó volt, mert magán autók még nem igen voltak. A beiratkozás napján először bementünk vele a minisztériumba, majd a sofőrnek meghagyta, hogy hozzon el ide a Közgázra. Úgyhogy én ide az első utamat elegánsan Pobjedával tettem meg. Az egyetem előtt egyetlen autó sem parkolt, emlékezetem szerint volt ott még talán egy másik Pobjeda, ami valószínűleg a rektore volt. Az épület már akkor lenyűgözött. Bejöttem és beiratkoztam. Így kezdődött.

A közeli Veres Pálné kollégiumban kaptam szállást, ami nagy szerencsének bizonyult, hiszen sétáló távolságra voltam azt egyetemtől. Egy 8 ágyas szobába költöztem, még másik két új hallgatóval együtt. A többiek már szeptember óta itt tanultak, de nem voltunk hátrányban, hisz az ősz számukra is elment a tüntetésekkel. Az órák egy része elmaradt, és senki nem vizsgázott. Így aztán a két félév összesen 12 vizsgáját június-júliusban kellett letenni. De volt lehetőség még szeptemberben is vizsgázni, szeptember végéig nekem még két vizsgát kellett letennem.

A szobában fantasztikus társaság jött össze. Olyan közösség, ami későbbi életem szempontjából is meghatározó lett. Máig tartó barátságok születtek, már legalábbis azok között, akik még életben vannak. Már kezdetben óriási vitákat folytattunk, például, arról, ami történt, ellenforradalom vagy forradalom volt-e?

BI – KI: Voltak besúgók a szobában?

PT: Persze volt, aki jelentett. (Ő ment el a végzés után nem sokkal elsőként közülünk.) Ez onnan derült ki, hogy én nem adtam föl az orvosit, és a tavasz folyamán beadtam a jelentkezésemet a budapesti orvosi egyetemre. Aztán sikeres fölvételi vizsgát tettem. A felvételi bizottság elnöke azzal búcsúzott tőlem, hogy „no akkor, kolléga, szeptemberben találkozunk”. Aztán kaptam egy levelet, hogy „hely hiány miatt” nem tudnak felvenni. Csak évekkel később tudtam meg az orvosi egyetem KISZ csatornáin keresztül egy kecskeméti kapcsolat segítségével, hogy mi volt a magyarázat. Miután véleményt kértek, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem KISZ bizottságától olyan választ kaptak, hogy politikailag zavaros nézeteim vannak, s felvételemet nem ajánlják. A forrás aligha volt kétséges. Kaptam ugyan egy ajánlatot, hogy a dolgot helyre hozzák, de már nem tartottam igényt rá. Úgy döntöttem, maradok közgazdásznak. Nem tudom, mi lett volna, ha...; de azt hiszem, nem hoztam rossz döntést.

Visszatérve a szobára, ez a közösség nagy húzóerő volt számomra, nagy volt a verseny-szellem. Az számított, hogy ötösrre vizsgázzunk, miközben ez nem zárta ki, hogy egyes hétvégeken alaposan felöntsünk a garatra. A kislányokról sem feledkeztünk meg. Egyiküknek, miután a vizsgáit csakúgy fél kézből tette le ötösrre, nagy szerepe volt abban, hogy elkezdtem hajtani. Blamázs volt, hogy én csak 3-asra vagy 4-esre vizsgázom. Az első évben nem törődtem különösebben a jegyeimmel, de aztán belejöttem. Jöttek a jelesek és aztán végül vörös diplomát kaptam.

BI – KI: És a világgazdosokkal mikor kerülték kapcsolatba? Hogyan történt ez?

PT: A Világgazdaságtan tanszékkal valamikor harmadéves koromban kerültem kapcsolatba, a TDK révén. Írtam egy TDK-t a Világgazdasági, pontosabban akkor még Nemzetközi Gazdaság és Politikai Kapcsolatok tanszékre. Aztán, amikor végeztem 1960-ban, ajánlatot kaptam egy gyakornoki állásra. A feladatomban az volt, hogy dolgozzak az akkori tanszékvezető, Haász Árpád mellett. Csak később derült ki, hogy nem egyszer-

rú dologra vállalkoztam. Haász Árpád egyebek mellett valóságos biológiai csoda volt, mert amikor én idekerültem, talán már a hatodik szülétnél tartott, szinte évente volt egy szülése. Köztudott, hogy az emberek egyharmada az első szülés után meghal, a második egyharmada a második után és aztán a harmadikat már nagyon kevesen élék túl. Ő, ennek ellenére, nagy művet akart írni és ehhez szüksége volt egy bedolgozóra. Mint megtudtam, előzőleg minden évben felvettek egy gyakornokot, aki aztán egy évnél tovább nem bírta, elment. Sokszor szombaton meg vasárnap is be kellett jönnöm és a rendelkezésére kellett állnom, vagy sokszor egyszerűen csak a közelben kellett lenni, mert neki hátha szüksége lesz rám.

A több éves sorozatot én törtem meg. Részben természetemnél fogva, nem könnyen adom fel, ha valamibe belekezdtem. Másrészt, kölcsönösen megkedveltük egymást. Jóindulatú ember volt, s nekem is sok mindenben segített. Arra is rájöttem, hogy nagyon sokat tanulhatok mellette. Sokszor állt elő szokatlan kérdéssel, amivel alapos utána járáásra kényszerített. Többnyire nem éreztem úgy, hogy az időmet fecsérelném, s tudatosan törekedtem arra, hogy ne ez történjen.

BI – KI: Ezek szerint nem is volt igazán kérdés, hogy végzés után maradsz a tanszéken?

PT: A tanszék amúgy nagyon összetartó közösség volt. Többnyire dél körül mentünk el ebédelni, majd utána egy órás kávézás következett, ahol együtt volt az egész társaság. Fantasztikus volt, rengeteg információt lehetett begyűjteni és cserélni, s elméleti kérdések sorát vitattunk meg. Én ebből nagyon sokat tanultam, számomra fontos szellemi műhely volt.

BI – KI: Tehát ez azt jelenti, hogy ti hétfőtől péntekig rendszeren bejártatok a munkahelyetekre...

PT: Igen, így van, sőt kezdetben még szombaton is be kellett. A tanszéken kellemes, baráti légkör uralkodott. Hetente kétszer jártunk le a tornaterembe focizni. Általában megvertük az edző egyetemi csapatokat, mert nem mertek ütközni velünk. Olyanok, mint Kőmíves Imre vagy Orosz Árpád kicsit túlsúlyosak voltak, s a közelharcban még jól játszó gyerekeknek sem volt sok esélyük. Egyébként többeknél a cél éppen a túlsúly csökkentése volt, de meglehetősen mérsékelt sikerrel. A rituálé általában azzal végződött, hogy miután a meccset követően lezuhanyoztunk, átmentünk a Csarnokba, és az egészet nagy adag sült kolbásszal és sörrel vezettük le. Az otthoni mérlegelést mindenki titokban tartotta. Én is a kisebb súlycsoportba tartoztam, s foci közben gyakran szenvedtem kisebb-nagyobb sérüléseket. Amikor sántikálva mentem haza, a feleségemtől alapos fejmosást kaptam. „Miért kell...?” De mindez hozzátartozott a tanszéki léthez.

BI – KI: Aztán jött 1966 és a Ford-ösztöndíj az USA-ban. Akkor nem jött elő az az ötlet újfent, hogy esetleg az USA-ban maradnátok? Nyilvánvalóan megismertél egy olyan közeget, ami merőben más volt, mint itthon.

PT: Az volt a lényeg, hogy a Ford Alapítvány kifejezett kérése volt, hogy senki ne pályázzon erre az ösztöndíjra, ha disszidálni akarna. Vagyis nemcsak magyar elvárás volt, hanem ez amerikai részről is megfogalmazódott. S ezt mindenki be is tartotta. Ter-

mészetesen, ha valaki disszidálni akart, ezt nehéz volt megakadályozni. Ha várt néhány évet, akkor már az amerikaiak sem törődtek a dologgal.

S volt még egy apróság. A Ford-ösztöndíjat úgy konstruálták meg, hogy a feleségedet is magaddal vihetted akár az egész egy évre, de legalább 5 hónapra. Fizették az útiköltséget, plusz pénzt kaptál, és számára az országon belül is külön utazási keretet adtak. Gyereket viszont nem vihetél magaddal. Nekünk például az ötéves kislányunkat kellett itthon hagyni. A feleségek többsége így volt, ami nem volt könnyű dolog. Nekünk különösen nem volt könnyű, mert nem voltak nagyszülők, akikre rá lehetett volna bízni. Apám halálos beteg volt és a szüleim vidéken éltek. Feleségemnek nem voltak szülei, így a kislányunkat feleségem nagynénjére kellett bízni. Ez nagyon kemény része volt az egész történetnek.

BI – KI: A kiválasztásban szempont volt, hogy családostok legyetek, egyfajta biztosítékot adva arra, hogy nem disszidáltok?

PT: Igen, így volt. De az érvek teljesen racionálisak voltak. A cél a nyugodt kutatómunka biztosítása volt. Nem vitatható, hogy a feleség jelenléte ehhez mindenképpen hozzájárult. Viszont a gyereknevelési gondok eltéríthetnek tőle.

BI – KI: Igen, de azért tíz hónap az USA-ban...

PT: Amerika hatalmas élmény volt valamennyiünk számára. De a '60-as évek Amerikája egészen más volt, mint a mostani Amerika. Akkor ott (1966-67) gyakorlatilag polgárháború folyt és hatalmas volt a szegénység is. Azt a szegénységet, amit én itthon korábban Jakabszálláson láttam, azt sokszor hatványozva láttam viszont Bostonban vagy New Yorkban. Mindenesetre, amikor 1979-ben legközelebb visszamentem, akkor azt mondtam, ez egy más Amerika, ez nem az az Amerika, ami 12 évvel ezelőtt volt. Amerika dinamizmusa és vitalitása mindig lenyűgöző volt számomra.

BI – KI: A keleti parton voltál?

PT: Az egy év nagyobb része esett Bostonra és New Yorkra, de négy hónapot töltöttem a kaliforniai egyetemen, Berkeley-ben is. Bostonban amúgy egy szállodában laktam, alig néhány száz méterre Roxbury-tól, a város szegénynegyedétől. Mellbevágó volt a szörnyű kontraszt, amit nehéz volt feldolgozni. Bizonyos mértékig itthon is szegénység volt, de a kontraszt nem volt ilyen látványos. Másrészt ez kábítószeres szegénység volt, vagyis a jelentős részük gyakorlatilag az állatok szintjén élt. Európában is lehetett szörnyű szegénységet látni, de ezeknek az embereknek a többsége megőrizte emberi méltóságát. Legalábbis valamelyest. Persze, ha ott maradok, engem nem fenyegetett volna ilyen sors. Sok más tényező is volt, ami nem motivált különösebben a disszidálásra. Amerikát csodáltam és megszerettem, de ha már, akkor sokkal inkább európai országot választottam volna. Érdekes módon európai identitásom azokban az években tudatosodott bennem.

BI – KI: Érdekes, amit mondasz, mert az általad festett kép többnyire nincsen benne az USA-narratívában.

PT: Amikor 1956. november 4-én a szovjetek leverték a forradalmat, nemcsak a szabadságunkat vették el, hanem a reményünket is. Én otthon a szüleimtől mindig azt

hallottam, hogy ez az egész abnormális, s már nem tarthat sokáig. A háború után a békeszerződés kapcsán reménykedtek a szovjetek kivonulásában, majd 1955-ben az osztrák békeszerződéssel ezek a vérmes remények újraéledtek. November 4-e sokkja számomra is az volt, a remény meghalt, s nincs esély arra, hogy ez megváltozzon. Nagy irodalma van annak, hogy ez az apátia milyen szerepet játszott a kádári konszolidációban.

Volt ennek a konszolidációnak egy másik tényezője, s ez az 1960-as évektől a reformok elindítása volt. A kádári propaganda kezdettől sikerrel sugallta, hogy csak két tabut (a kommunista párt vezető szerepe és a szovjet-magyar barátság) kell tiszteletben tartani, s 1956 összes többi követelését meg lehet valósítani. S tény, hogy az 1960-as évek reformlépései messze túl is mentek azon, amit 1956-ban követeltek. Persze soha nem voltak illúzióink arról, hogy normális és tényleges szocializmus nem lehet szabadság és demokrácia nélkül, aminek a két tabu teljes mértékben ellentmondott. De, hogy lehet jobb társadalmat csinálni, s ebben kötelességünk maximálisan közreműködni, ez nem volt kétséges számunkra. Egyrészt távolról sem mindegy, hogyan élünk, másrészt az életviszony javítása a demokrácia esélyeit is növeli. A „békés versenyben” kezdettől kételkedtünk, de, hogy több tekintetben akár jobb is lehet, mint ami Amerikában van, azt sem lehet teljes mértékben kizárni. A magyar értelmiség körében sokan gondolkodtak így, s teljes mértékben osztottam Csányi Vili barátom aranymondását, miszerint a régióink azért fantasztikus, mert minden lehetséges, még akár a jó is.

Más kérdés, hogy csak 1987-1988-ra vált teljesen egyértelművé sokunk számára, hogy ez az itteni rendszer nem reformálható, sőt nem is fönntartható, és rendszerváltást kell csinálni. S ha normálisan működő piacot akarunk létrehozni, nemcsak a már említett két tabut kell a sutba dobni, hanem egy harmadikat is, s ez a „társadalmi tulajdon” elsőbbsége. Nincs piaci reform magánosítás nélkül. Ez már az 1989-90 utáni történet.

BI – KI: Volt személyiségformáló jelentősége ilyen szempontból Amerikának...? Gondolom azt nem lehet elkerülni.

PT: Az élet akkor Amerikában tényleg hallatlanul érdekes volt. Akkor Amerika forrongott, s nagy változások voltak folyamatban. Sorolhatnám a történeteket, amelyek életre szóló élményeket hagytak bennem. Egyszer például Martin Luther King tartott előadást a San Francisco-i nagy parkban... Mindenki áhítattal hallgatta. Én ugyan nem mertem látványosan nagyon a közelébe menni, de úgy 20-30 méterre megközelítettem. Leültem a fűre, s aztán mindig egy kicsit közelebb másztam hozzá négykézláb... Hallatlanul impresszív személyiség volt. Igaz, néhány hónap múlva lepuftantották, de hatását az egész amerikai történelemre már nem tudták semmissé tenni. A háborúellenes tüntetéseket inkább csak távolról néztük, nem mentünk a sűrűjébe, nehogy emiatt a hatóságokkal konfliktusba kerüljünk.

Az út szakmai hozadékáról még hosszabban lehetne beszélni. Kiemelkedett ilyen szempontból az a félév, amit az MIT-n Charles Kindleberger nemzetközi gazdaságtan (international economics) szemináriumán töltöttem. De számos nagy névvel folytattam konzultációkat, s magam is számos előadást tartottam. Természetesen elsősorban a magyarországi reformokról, amik akkor igen nagy érdeklődéssel találkoztak.

BI – KI: Charles Kindleberger tanítványa voltál?

PT: Igen, és nagyon jó barátságba kerültünk. Rengeteget tanultam tőle, nagyon érdekes ember volt. Tulajdonképpen akkor elég jól beledolgoztam magam az integráció témájába. Az ösztöndíjas témám a nemzetközi pénzügyek volt, de különös hangsúllyal az európai monetáris integráció lehetőségeire. Kindlebergernél akkoriban aligha volt jobb választás Amerikában.

BI – KI: Kindlebergert érdekelte Magyarország?

PT: Nem igazán érdekelte. Akkor már megindultak a nemzetközi pénzügyi rendszer válságának a hullámverései, őt leginkább ezek foglalkoztatták. Különösen begyében volt Jacques Rueff francia professzor kollégája, aki Charles de Gaulle pénzügyi tanácsadójaként szerinte ismét kártékony tanácsokat adott a kormányának. Rueff az 1960-as években az arany-sztenderdre való visszatérést javasolta, s kritizálta a dollár nemzetközi tartalék szerepét. Szerinte Rueffet Nürnbergben a nációkkal együtt bíróság elé kellett volna állítani, mert már az 1930-as években hasonló tanácsaival hozzájárult a világválsághoz és egyúttal Hitler hatalomra jutásához. Nagyon színes fickó volt, én nagyon kedveltem.

BI – KI: Aztán hazatérésed után hogyan kezdted az integráció témakörével foglalkozni?

PT: Az integrációs témát Simai Misitől 1965-től átvettem, s az előadásokat a témában már én tartottam. Komolyabban a Ford-ösztöndíj kapcsán kezdtem el a monetáris integrációval foglalkozni. A témában az első publikációm, mint egyetemi jegyzet, 1968-ban került kiadásra.

A minapi ünnepi konferencián (Palánkai Tibor köszöntése a Közgázon 80. születésnapja alkalmából – a szerk.) hangzott el, hogy nevemhez fűződik a mikro- és makrointegráció fogalmának a bevezetése. A publikációimban a fogalom először valamikor 1972-ben jelenik meg. A kérdésnek csak az utóbbi időben jártam utána, s az derült ki, hogy a két fogalmat ezzel a megkülönböztetéssel az integrációelméletben valóban én használtam először. A vállalati és a nemzetgazdasági integráció már forgalomban voltak. De a mikro- és makrointegráció terminológiát nem volt olyan, aki előttem leírta volna.

Ha nagyolni akarnék, a kérdésnek van tudománytörténeti összefüggése is, amiről úgy gondolom, nem érdektelen szólni. Egyszerűen arról van szó, milyen szerepe van a kutatásban az oktatásnak. A rövid válasz: nagy! Ezt több évtizedes tapasztalatom igazolja. Mi egyetemi oktatók ugyanis előnyben vagyunk az olyan kutatókkal szemben, akik nem jutnak katedrához. Az előadás vagy a szeminárium kitűnő teszt-terep problémák megvitatásához, bizonyos tételek vagy gondolatok visszaigazolásához. Sokszor csak bedobsz egy témát, s már a hallgató szemén vagy arcán látod, hogy érdemes róla beszélni és gondolkodni, vagy gyorsan el kell felejtetni az egészet.

Ez történt a mikro- és makrointegráció ügyében is. Elkezdtünk a problémáról beszélgetni, aztán egyszer csak megneveztük. Hiszen nincsen szó Nobel-díjas gondolatról, egyszerűen egy folyamatnak vagy jelenségnek kellett nevet adni. Ez történt. Aztán, hogy ezt pontosan ki adta és ki mondta először, már feledésbe merült. A terminológia, azt hiszem, így jött elő, majd aztán elkezdtem róla publikálni.

BI – KI: Most ugye '72-ről van szó, akkor ez nyugat-európai tapasztalataidból is formálódik?

PT: Részben igen. De az 1970-es évektől fontos fordulat történik. Gyakorlatilag ez időtől ugyanis megjelenik a „szocialista integráció” terminológiája. Ez nagyon fontos új fejlemény az egész integrációelmélet szempontjából.

Amikor 1957-ben az EGK megalakult, a keleti blokkban ezt ellenséges lépésnek tartották, a hivatalos szovjet álláspont az volt: „aláássa az európai biztonságot, az európai együttműködést”. Az EGK-t valamiféle „imperialista összeesküvésnek” tartották. Elméleti fordulatot 1962-ben az IMEMO tézisek hoztak, mégpedig három szóban: az „integráció objektív törvényszerűség”. Vagyis nem valami politikai összeesküvés vagy cselszövés, hanem a tudomány által tanulmányozandó téma. De a politika a kérdést nem emésztette meg gyorsan. Kitartottak mellette, hogy az integráció tökéletes gazdasági jelenség, és olyan, hogy szocialista integráció, nem létezik.

A fordulat végül 1969-ben történt, amikor elfogadták a KGST ún. Komplex Programját, amivel a KGST-t gyakorlatilag kereskedelmi szervezetből integrációs szervezetté próbálták átalakítani.

Érdekesek egyébként azok a párhuzamok, amelyek a kelet- és a nyugat-európai gazdasági együttműködésben és így az integrációban is jól tetten érhetőek. Azt is lehet mondani, gyakorlatilag visszatérően mindig válaszoltunk azokra a fejleményekre, amik Nyugat-Európában történtek. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa 1949-ben alakult meg, gyakorlatilag, mint a neve is utal rá, „segély” szervezetként, méghozzá alig tagadható módon reakcióként a Marshall-tervre. A Marshall-tervben mi is részt vehettünk volna, mint ahogy ez szóba is került. De részvételünket Sztálin letiltotta, mert ezzel „imperialista befolyás” alá kerültünk volna. Miközben Samu bácsinak (Uncle Sam) volt pénze bőven, hogy Nyugat-Európát megsegítse, Joe bácsi (Joszip Sztálin) nem volt hasonló helyzetben. Jött tehát a mókás „kölcönös segítségnyújtás”, amivel nem sokra mentünk. Ha valaki gödörben van (Nyugat-Európa), jól jön, ha valaki más (USA) fentről képes kihúzni. Itt velünk együtt a Szovjetunió is benne volt a gödörben, így azután a vállalkozás, még ha a szovjetek véletlenül akarták is volna, akkor sem kecsegtetett sikerrel.

A KGST az 1960-as évek elején alakult át együttműködési (kereskedelmi) szervezetté (tervkoordináció és pénzügyi együttműködés), nem kis mértékben válaszul a vámunió sikerére. Aztán jön az 1960-as évek vége, a Werner-terv, vagyis a monetáris unió terve, amikor egyértelművé válik, hogy Nyugat-Európa sikeresen megy előre az integrálódás útján. A KGST is meghirdeti a maga integrációs programját.

Elindult egy érdekes vita, milyen is legyen a szocialista integráció. Nagyon sok érdekes és jó tanulmány született, aminek alapján nem teljesen indokolatlan egyfajta kelet-európai marxista integrációelméletről beszélni. Úgy gondolom, hogy kár lenne, ha ez feledésbe merülne. Egyébként egy EU-s szerzőktől származó közös kötet már szóba is került néhány éve, vagyis, hogy többen álljunk össze, és írjunk egy könyvet. De egyelőre nem jött össze. Lehet, hogy egyszer nekivágok és megírom.

Egyébként a politikai vitáktól függetlenül már az 1960-as évek közepétől a kelet-európai országokban komoly integrációs kutatások indultak. Kezdetben a csehek jártak az élen, de a prágai közgazdasági egyetem integrációs csoportját 1968 után szétverték. Aki-ből nem raktáros lett, az elment Nyugatra. Sajnos az egyik ilyen barátom (Morkovkin)

már nem élte meg a prágai rendszerváltást. Számos integrációs szakértő nőtt fel Lengyelországban, de tucatnyi komoly kutatója volt a témának a moszkvai IMEMO-ban is.

A kutatási együttműködés keretét az 1970-es évektől az ún. akadémiai „probléma bizottságok” adták. A tanszék a „szocialista országok akadémiai közötti” ún. Modern Kapitalizmus Kutatás Probléma Bizottságában vett részt, aminek elnöke Nyilas József volt, a tanszék korábbi vezetője. Ennek a bizottságnak lettem én a titkára, aminek keretében számos konferencián vettünk részt, szerveztünk, s készítettünk közös kiadású köteteket. Még az 1970-es évek végén a Bizottság keretében megalakult a tőkés integráció munkacsoport, aminek az 1970-es évek végétől egészen 1990-ig, a megszűnéséig először magyar, majd nemzetközi elnöke voltam. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy aki a régióban integrációval foglalkozott, azzal közvetlenül is kapcsolatba és ismeretségbe kerültem.

BI – KI: Ezek a felkérések és megbízatások relatíve fiatalon értek.

PT: Igen, ez az életem 35 és 50 év közötti időszakát jelentette. Hozzáteszem, fő témám mindig a tőkés integráció volt, s a KGST integrációval csak érintőlegesen foglalkoztam. Nem voltam és nem is akartam a KGST integráció szakértője lenni. Leginkább, mert nem volt integráció, s sajnos nagyon hamar kiderült, hogy az ehhez szükséges reformoknak nagyon kicsi az esélye. A hivatalos álláspont szerint ez az integráció „tervezési integráció” volt, ami azt jelentette, hogy a piaci koordinációnak az a korlátozott szintje sem jöhetett szóba, amit a magyar gazdasági reform megvalósított.

S itt kell visszatérnünk a mikro- és a makroszintű integráció kérdéséhez. A tőkés piacgazdaságban a kettő, a transznacionális vállalati, valamint az ún. „állammonopolkapitalista” (a marxista irodalom akkori zsargonja szerinti regulációs makro keretek) struktúrák markánsan elkülönültek egymástól, ami nem zárta ki, hogy szerves kölcsönhatásban és egységben voltak. Ezt a kétszintűséget a magyar piaci reformok sem zárták ki, s a gondolatlanul többen is szimpatizáltak. A bürokratikus és központosított tervkoordináció hívei ezt mereven elutasították.

BI – KI: Csak, hogy értsük: a szocialista rendszerben egyáltalán miként értelmezhető a mikrointegráció?

PT: A magyar reform egyik kulcskérdése a vállalati önállóság volt, vagyis a tervezést decentralizáltuk a vállalati szintre, miközben a vállalatok közötti kapcsolatokban növekvő szerepet kapott a piaci koordináció. A vállalati önállóságból következik, hogy az integrációnak ők is legitim szereplői. A mikrointegráció tehát mint vállalatok közötti közvetlen együttműködés, mint közös vállalatok létrehozása és működtetése az általános integrációs folyamatnak a szocialista országokban is szerves része kellene, hogy legyen.

BI – KI: Akkor kvázi egy kelet-európai multinacionális vállalati struktúra alapjait fogalmaztad meg?

PT: Valami ilyesmit, igen, de ez igazából ennyire nem körvonalazódott. Megmaradt elméleti szinten, a gyakorlati politika ezt mereven elutasította, ennek organikus, alulról fejlődő vállalati kapcsolatok lehetősége alapján lett volna értelme. Magyar részről ugyan a kérdés eljutott a tudományos vita szintjéig, de tovább nem volt esélye. Valamelyik szovjet folyóiratban nézeteimet meg is bírálták, de nem tulajdonítottam neki jelentősé-

get. Érdekes lenne utánanézni, hiszen hivatkozási listámnak akár gyöngyszeme is lehetne, de időt kellene szakítani rá.

Még a kérdéssel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy később a fogalmat próbáltam finomítani és pontosabban definiálni. Ezek szerint az egyszerű „vállalati” és „nemzetgazdasági” integrációval szemben a mikrointegráció olyan közösségi kapcsolódás, ami közvetlen (naturális) tevékenységi cserén alapul. A makrointegrációt ettől a közvetett csere különbözteti meg. A kapcsolatokat a piac, vagyis a pénz közvetíti, a koordináció és az optimalizáció alapját a piac képezi. A mikrointegráció tipikus közösségi kerete a család, vagy a termelés közvetlen szervezeti formái, mint műhelyek vagy üzemek lehetnek, de ilyen egy futballcsapat vagy egy zenekar is. Ebbe a keretbe a transznacionális vállalatok, s különösen a transznacionális vállalati hálózatok nem férnek bele. A közvetlen koordináció és optimalizáció ezen a szinten már a piaci kapcsolatok bonyolult hálózatával keveredik. Egy írásomban ezért javaslom a mezzointegráció fogalmának a bevezetését. (Már leírtam, de még nem publikáltam.) A transznacionális vállalatiak mellett felmerül a globális városi hálózatoknak az ide sorolása is. Erről érdekes lenne vitatkozni.

BI – KI: És Nyugat-Európában a magyar tudományos köröket és különösen téged hogyan fogadtak?

PT: Személyes kapcsolataim az 1980-as évekre már igen jelentősek voltak. Más volt a helyzet az EK-val, különösen „hivatalos szinten”. Az egész mögött az ún. kölcsönös el nem ismerés („non-recognition”) politikája húzódott meg. Ennek volt egy diplomáciai és egy kereskedelempolitikai része. Eszerint a Szovjetunió – az általános politikai és diplomáciai történeti gyakorlatával szemben – Brüsszelt, illetve a Bizottságot nem volt hajlandó elismerni.

A történet az 1960-as években kezdődött, amikor az Európai Gazdasági Közösséggel, aztán pedig az Európai Közösségekkel az országok sorra létesítettek diplomáciai kapcsolatot. A kérdéssel Hruscsov is foglalkozott, egyes információk szerint állítólag Brüsszelben már keresték a leendő nagykövetség épületét. Egy tervezett kutatás keretében jómagam is próbáltam tájékozódni, van-e erre információ, milyen ingatlancégekkel tárgyaltak vagy van-e valami hasonló nyom. A lényeg, hogy végül nem lett pályázat belőle. Hruscsovot 1964. október 15-én eltávolították a vezető funkcióiból, s Brezsnyev jött a helyére. Brezsnyev egyebek mellett az európai integrációhoz való viszonyban radikális fordulatot hajtott végre. A kapcsolat „normalizálása” kérdését levették a napirendről, s a már említett non-recognition politikája vált általános irányvonallá.

Ez azért volt érdekes, mert története során a Szovjetunió a legsötétebb diktatúrákkal is hajlandó volt diplomáciai kapcsolatokat létesíteni, egyszerűen azért, mert úgy tartották, hogy mindenfajta külső kapcsolat erősíti a rendszer legitimációját. Az EK-val nem ez történt, a Szovjetunió ezt nem volt hajlandó elismerni. Erre feltehetően a legfőbb magyarázat, ami az irodalomban is visszaköszön, hogy a Szovjetunió a kétpólusú világrendszerben volt érdekelt, ezt igyekezett fenntartani, s nem kívánta, hogy ebbe a struktúrába az EK „harmadik erőként” belépjen.

Az „el nem ismerés” másik dimenziója a kereskedelempolitika volt. Az 1960-as években, gyakorlatilag az 1970-es évek elejére lejártak azok a bilaterális szerződések, amelyeket többek között Magyarország is az 1940-es évektől Franciaországgal, az NSZK-val

és a többi EK országgal kötött, és amelyek szabályozták a kereskedelmi kapcsolatainkat. Amikor a vámunió 1968-ban létrejött, a közös külkereskedelmi politika logikája és szabályai alapján ezek a szerződések érvényüket veszítették, és nekünk a Bizottsággal kellett volna újra szerződést kötnünk. A Szovjetunió viszont arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Bizottsággal nem tárgyal, a Bizottság az ő számára nem is létezik, és ezért vele nem kívánunk kereskedelmi szerződéseket kötni. Tetszett vagy nem, nekünk ezt követnünk kellett.

A fent említett politikai megfontolásokon túl, a dologban némi logika is volt. Eddig a kereskedelmünket országok közötti kétoldalú alkudozások alapján alakítottuk. Most viszont Brüsszellel kellett volna tárgyalnunk, ami azt jelentette, hogy a ringben más súlycsoportos ellenféllel kerültünk szembe. Felmerültek a félelmek, hogy a konvoj-elmélet fog érvényesülni, vagyis a sebességet a leglassabban haladó résztvevő fogja meghatározni. Más kérdés, hogy utólag egyértelmű, az aggodalmak alaptalanok voltak. Az integráció az előre haladást nem, hogy nem lassította, hanem azzal, hogy az együttműködés pályáját kiszélesítette, felgyorsította.

A kialakult helyzetet akkor sajnos tudomásul kellett venni. Szerencsére a józan ész győzött. Új szerződéseket ugyan nem kötöttünk, de továbbra is úgy jártunk el, mintha ezek a szerződések még érvényben lennének. Ez valójában nem volt más, mint valamiféle gentlemen's agreement, egy sajátos ex-lex állapot, ami tulajdonképpen egészen az 1980-as évek végéig tartott. Természetesen voltak informális, nem hivatalos és személyes kapcsolatok az EK intézményekkel, s ezeket Magyarország különösen aktívan használta ki. A nem-hivatalos kapcsolattartás ilyen szofisztikált elemét jelentették például az ún. Önkéntes Kereskedelmi Korlátozások (VTR, azaz a Voluntary Trade Restrictions). Ezek főként bizonyos termékcsoportokra (acél, textil vagy birkahús) vonatkoztak. Többnyire részei voltak a kereskedelmi szerződéseknek, meghatározták és korlátozták, hogy adott termékből mennyi vihető be és milyen körülmények mellett. Ezek gyakorlatilag mennyiségi kvóták voltak.

Mivel kereskedelmi szerződést nem kötöttünk, fennállhatott a veszélye, hogy ezek a termékeink teljesen kiszorulnak az érintett piacokról. Viszont lehetőségünk volt, hogy egyoldalúan deklaráljuk, hogy az adott termékekből mennyit kívánunk bevinni. A VTR erről szólt. Természetesen ezeket a kvótákat informálisan a kölcsönös érdekek és jóindulat jegyében előzetesen egyeztettük. Jó játék volt, jól működött.

A kölcsönös el nem ismerés ügyében áttörés Brezsnyev halálával következett be. A magyar diplomácia rögtön aktivizálódott, s az EK-val megkezdődtek a tapogatózások egy lehetséges kereskedelmi szerződés megkötéséről. Az Európai Parlament erről végül 1986-ban döntött, aminek az eredményeként Magyarországgal a szocialista országok közül elsőként az EK ún. Kereskedelmi és Együttműködési Szerződést (Trade and Corporation Agreement) kötött, s aminek az aláírására 1988 szeptemberében került sor.

A szerződés gyakorlatilag a diszkriminatív elbánás feloldását és a GATT elbánás (a legnagyobb kedvezmény elve) korlátozás nélküli alkalmazását jelentette. Magyarország 1973-ban írt alá egy olyan GATT megállapodást, ami bizonyos korlátozások mellett az országot a reformok alapján piacgazdaságnak ismerte el. Ez egyedülálló volt a szocialista országok vonatkozásában. Az EK ezt a szerződést elfogadta, de csak némi megszorítások mellett, ami azt jelentette, hogy a fennmaradó tervgazdasági rendszer kereskedelemtorzító hatásait bizonyos kvóták (mintegy 2000 termékre) alkalmazásával ellensúlyozta. Ez

jelentős lépés volt a kapcsolatok normalizálása szempontjából. A szerződés ezeknek a kvótáknak az eltörlését irányozta elő, s teljes diszkrimináció-mentes elbánást biztosított.

A szerződés öt éves átmeneti időszakot szabott meg, amit aztán az események elsodortak. 1989-ban a PHARE keretében a pénzügyi támogatásokon túl a preferenciális elbánás (GSP) keretébe kerültünk, majd 1992-től Magyarország szabadkereskedelmi társulásra lépett az EU-val. Ez gazdasági kapcsolatrendszerünket radikálisan átalakította, s mint erre az integrációs profil kutatásaimmal rámutattam, Magyarország rövid idő alatt az EU-n belül „magasan integrált országok” (első 10) kategóriájába került.

Visszatérve a személyes kapcsolataimra... Az 1980-as évekre ezek a nyugati országokkal is kiterjedtté váltak. Az el nem ismerés keretei az ilyen formális kapcsolatokat is korlátozták. Egyszer-kétszer eljutottam a Bizottság által szervezett konferenciákra, de formálisan meghívást nem kaphattam, s utamat nem finanszírozhatták. Ez nem akadályozott jó személyes kapcsolatok kialakításában, amelyek révén például az 1970-es évektől az összes hivatalos anyagot megkaptam, naponta jött a posta, különböző bizottsági anyagokkal.

Az 1980-as évekre olyan neves személyekkel kerültem ismeretségbe, s esetenként baráti kapcsolatba, mint az angol John Pinder, Roy Pryce, Geoffrey Denton vagy Stuart Holland. De említhetem az olasz Dario Velo vagy Guido Montáni professzort, akinek a meghívására 1988-ban a Páviai Egyetemen kurzust tartottam a KGST-ről. Érdekes módon akkor még nem zártuk ki, hogy radikális reformokkal életet lehet lehelni a szervezetbe. Aztán az események mindent elsodortak. Talán még említést kell tennem Marcel van Herpen holland professzorról, akivel a 1980-as évek végén több fordulóban is szerveztünk holland-magyar csereprogramot (a pénzt ő szerezte), amelyben 10-10 holland és magyar hallgató vehetett részt. Ő tíz holland hallgatót hozott Budapestre, akik előadásokat kaptak a KGST-ről (s mindegyiknek kiselőadást is kellett tartania), míg én tíz magyar hallgatót vittem Amszterdamba és Maastrichtba EK-s témákkal. Nem kis élmény volt, amikor a brüsszeli intézményeket egy egynapos kirándulás keretében körbejártuk.

Az áttörés persze 1990 után jött. Részei lettünk az ECSA-nak (European Community Studies Association), ami ma is a legfontosabb EU kutatókat és oktatókat tömörítő nemzetközi szervezet. Néhány éven belül megalakítottuk a magyar ECSA-t (HECSA), aminek Mádl Ferencsel először társelnöke, majd éveken keresztül elnöke voltam. Most már a Tempus keretében (az Erasmus elődje) EU finanszírozásban utaztathattunk hallgatókat, részemről olyan helyekre, mint Milánó, Róma vagy Tesszalóniki. Elsők között hívtak meg bennünket az 1990-ben induló Jean Monnet programba. 1994-ben az első 10 Jean Monnet professzor között voltam a régióból (6 lengyel és 4 magyar részesült benne). Talán még meg kell említeni a brugesi College of Europe-t, aminek 1994 és 2004 között 10 évig voltam az oktatója. Valamint a Jean Monnet-díjat, amit elsőként kaptam meg 2010-ben a régióból.

BI – KI: Az 1980-as évek végén, az 1988-89-es szerződéseken egyébként érződött, hogy vannak olyan területek, amelyeket védeni kíván Európa többi államával szemben az Európai Közösség? Az agrárium, cukor, acélipar akkor már egyértelműen ilyen védett területek voltak.

PT: Előre szeretném bocsátani, hogy a magyar átalakulás és európai integráció sikertörténet volt, s minden vita ellenére ma is az. Ilyen volt a privatizáció is. A magyar szerkezeti sokkterápiás piaci integrációt utólag is jó döntésnek tartom, szemben például a kuponos privatizációk különféle változataival. Ennek ellenére az ún. poszt-kommunista költségvetési csapdába („post-communist fiscal trap”, G. Kolodko) Magyarország is belekerült. Az 1990-es kiegyensúlyozott költségvetés már 1991-ben 5%-os deficitbe fordult (adóbevételek zuhanása és a termelési támogatások növekedése miatt), amit aztán az 1994-es 8% feletti hiányszintről csak a Bokros-csomaggal lehetett rendbe tenni. Egyetlen vitatéma, aminek van alapja, az néhány mezőgazdasági termék feldolgozó ágazat (köztük olyan hagyományos állami monopoltermék, mint a dohány, az alkohol vagy a cukor) privatizációja volt, de itt is inkább a kapcsolódó agrár-kereskedelempolitika problematikájáról volt szó.

Egészében el lehet (kell) mondani, hogy a közös agrárpolitikának a magyar mezőgazdaságra katasztrofális következményei voltak. Még hozzá valamennyi fázisában. Kezdődött a KAP 1960-as évektől történő bevezetésével, majd az EK kibővítésével (görög piacok elvesztése), aminek a magyar mezőgazdaság számos ágazatára (például a szarvasmarha-tenyésztés) drámai következményei lettek. Az 1970-es és 1980-as években a magyar mezőgazdaság azonban a következményeket a keleti piacokon még kompenzálni tudta.

BI – KI: Nem is voltak érdemi magyar lobbizások?

PT: Próbálkoztunk, de reménytelen volt. Az agrárvédelmet az EU tabuként kezelte, s igazából a mezőgazdaság sohasem volt tárgyalási alap egyetlen társulási szerződés esetében sem. Ez így volt a kelet-európai országok vonatkozásában is. Az EK/EU tagságunkkal szembeni fenntartások – mint ezt a szakirodalomban is lehet olvasni – egyebek mellett azon a félelmen alapultak, hogy a mezőgazdaságuk számára mi veszélyt jelentünk. Ez aztán már a társulási tárgyalásainkat is meghatározta. Amit én utólag is elhibáztottnak tartok, hogy a társulások kapcsán, miközben mi gyakorlatilag kinyitottuk a piacunkat az ő termékeik számára, addig cserébe meglehetősen szerény agrárpiaci koncessziókat kaptunk. Ennek meg is lett a következménye...

BI – KI: Született a részletekről akkoriban bármiféle költség-haszon elemzés, vagy inkább csak örültünk, hogy egyáltalán integrálódhatunk?

PT: Azt hiszem, az utóbbiról volt szó. A társulási és csatlakozási folyamatnak volt egy eufórikus hangulata: végre nyitunk, végre piacgazdaság lehetünk és „visszatérünk Európába”. Miközben az EU mindvégig keményen védte kereskedelmi érdekeit, mi kicsit az érzelmeink rabjává váltunk. Volt egy bizonyítási kényszer is, hogy a „kommunista múlttal” végleg szakítani akarunk. Utólag persze könnyű okosnak lenni, de a kor általános hangulatától akkor nehéz lett volna elszakadni.

A dolognak drámai következményei lettek, s a magyar mezőgazdaság vesszőfutása nem fejeződött be, sőt inkább folytatódott. 1990 után nemcsak a keleti piacokat veszítettük el, hanem a hazai piacainkon is vereségeket szenvedtünk. S kompenzációra ezúttal nem volt lehetőség, Nyugat-Európának esze ágában sem volt, hogy ilyet adjon. Ennek éppen a fordítottja történt. A nyugat-európai agrárium jól kiépített ipari, infrastruktú-

rális, valamint a közös agrárpolitika intézményes hátterével egyszerűen letarolta a közép és kelet-európai piacokat. Egyes EU-s adatok szerint az 1990 évek elején, ha a közös agrárpolitika által nyújtott támogatások szintjét 100%-nak vesszük, akkor Magyarországon 20% körül volt. A magasan támogatott nyugati termékekkel szemben nemcsak a kelet-európai piacokról szorultunk ki, hanem a sajátjainkat is elvesztettük.

A Kecskeméti Konzervgyár, ahol én 1956-57-ben dolgoztam, a környék őszibarack, barack, eper és más gyümölcsének a feldolgozásával foglalkozott. 1992 után a gyár átállt az olcsóbb olasz és görög őszibarackra, hiszen azt a szubvenciók miatt a hazaihoz képest egyharmad áron meg lehetett venni. Pedig tudjuk, hogy a mérsékelt égövi őszibarack sokkal jobb és finomabb, mint a szubtrópusi – egyszerűen a kedvezőbb cukor és savképződés következtében. A természeti előnyt a piac egyszerűen felülírta. A szovjet piac elvesztése miatt először az almafákat kellett kivágni, most az őszibarackfák következtek.

Csak utóiratként jegyzem meg, hogy a hátrányaink az EU csatlakozással sem szűntek meg. Kétségtelen, hogy fokozatosan mi is részeivé váltunk az EU támogatási rendszernek. A bőven áramló támogatások többnyire olyan zsebekben landolnak, ahonnan azok nem versenyképes kapacitások kiépítésébe konvertálódnak.

A történet vége nem teljesen minősíthető tragédiának. Nincsenek ugyan arra adtaim, hogy szűkebb pátriámban mennyire sikerült a gyümölcsstermesztés kapacitásait visszaépíteni. De a régió újra virágzik. Ma Jakabszállás és környéke a magyar spárga-export egyik hazai bástyája. Emellett sikerrel tenyésztik a juhot és a bárányt, s van néhány termelő, aki a kóser birka exportjára állt rá. S nem is akármilyen színvonalon. Nemrégiben kocsikáztunk végig a „pusztát” átszelő dűlőkön. Olyan farmokat láttam, amelyet utoljára Amerikában, John Deer traktorral, terepjáróval, parabola antennával, törpe-vízművel és Audival az udvarában.

BI – KI: Visszatértünk tehát Jakabszállásra, ahonnan elindultunk. Jól értjük, hogy Jakabszállás egy olyan mezőgazdasági centrummá vált, ami saját üzleti tranzakciókat folytat?

PT: Nem csak mezőgazdasági centrum: most már repülőgépgyára is van. Kis vállalat, ami tavaly két olyan műrepülőgépet gyártott (Bessenyei Péter világbajnok műrepülő közreműködésével), ami másutt nincsen. Jakabszállásnak tehát ma már ipara is van. Repülőtere már az 1990-es évek óta létezik, a mintegy 100 repülőtér között olyan, aminek saját légi irányítása is van. Jakabszállás sosem volt a történelem fősodrában, mégis minden kor rajta hagyta a maga keze nyomát. Így lett a mélyszegénységgel is sújtott agrárvidékből sikeresen tsz-esített térség, majd háztájiban gazdagodó „kétautós” családok faluja. Mára pedig leginkább „globalizált” falunak nevezném, exportra menő bárány és birkahússal, a spárgával és a repülőterén a saját kisrepülőgépével kelet felé átutazó német, osztrák vagy francia üzletemberekkel.

Édesapám tanítóként az 1970-es években megírta a falu történetét, amiben még ma is vannak homályos foltok. Az utóbbi időben gondolkodom azon, ha sikerül időt szorítanom rá, én a falu legújabb történetét írnám meg. Nem teljesen esik távol attól, amivel az utóbbi években foglalkozom, nevezetesen a globális integráció feldolgozásától. A globális integráció egyik hordozói az ún. „globális városok”, amelyek közül néhány

száz (Londontól és Tokiótól Budapestig és Varsóig) a globális GDP nagyobbik felét adja. Mint az ENSZ 2015-ös World City jelentése megállapítja: a megavárosok, nem pedig a nemzetek jelentik a világ uralkodó és tartós társadalmi szerkezetét. A világ 600 legnagyobb városa adja a globális GDP 60%-át! Értelemszerűen adódik, hogy érdekes lenne a „globalizált falvak” szerepét is feldolgozni. A „globális falu” („global village”), mint kifejezés már foglalt, olyan média-terminológia, ami szerint a világunk olyanná vált, mint egy falu... A „globalizált falu” viszont olyan kis, vidéki hely, amely fekvése és mérete ellenére benne van a globális vérkeringésben².

Benczes István³, Kollai István⁴

²Az interjú második részét egy későbbi számunkban közöljük

³ egyetemi tanár, BCE Világgazdasági Intézet

⁴ egyetemi adjunktus, BCE Világgazdasági Intézet